ANADOLU'DA TARİHSEL VE KÜLTÜREL SÜREKLİLİK

Kürşat Başdemir

“Bilim ve Ütopya dergisi ekim 1998”

MÖ 10 bin-8 bin yılları arasında Batı Avrupa'da buzul çağı devam ederken, Anadolu'ya nemli, ılıman bir iklim hakim olmaya başlamıştı. Aynı durum, Mezopotamya ve Nil boylarında da oluşmuştu. Ancak bu bölgeler o tarihlerde tamamen ormanlarla kaplıydı. Anadolu'nun bazı yöreleri sık ormanlarla kaplı olsa da seyrek ormanlarla kaplı mera alanları da vardı. Buzul çağından beri devam eden göçebe toplayıcılık bu bölgelerde yerini tarım kültürüne terk etmeye başlamıştı. Anadolu'da dünya tarihinin ilk büyük devrimi başlıyordu, insanın toprakla olan dostluğu ile. İnsanoğlu ilk kez toprağın ona neler verebileceğini keşfediyor, yerleşik yaşamın olanaklarından faydalanıyordu. Yoğun emek isteyen, zor bir uğraştı bu. Bu zorlu ilişki, toprağın insanla ilişkisini anlamlandırıyor ve kutsallaştırıyordu. Daha sonraki yıllarda Ortadoğu'nun diğer bölgelerinde, Mezopotamya ve Mısır'da toprakla yaşamayı başka topluluklar da öğrenmişlerdi. Fakat bu çok kolay bir işti onlar için. Sel sonrası toprağa tohum serpiştirmek yeterli oluyordu. İklim koşullarına göre, hangi alan uygun ise oraya ekim yapılıyordu. Dolayısıyla sulu tarımda toprak değil, tohumdu önemli olan. Kerameti tohumda arayan bu topluluklar bu nedenle erkek cinsiyetli yaratıcılara tapındılar. Toprak, Anadolu'da anlamlı ve önemliydi; Toprak, ana idi.

Tarih, Anadolu'da, bir yeryüzü tanrıçası olan Ana Tanrıça ile başladı. Belki de binlerce yıl varlığını koruyan ve etkisini nesillerden nesillere aktaran bu inanç halkların mayasıydı. O, göklerde değil, yerde insanların yanı başındaydı. Dokundukları, gördükleri, kokladıkları hayranlık duydukları her şeydi Anadolu halkları için. O, sadece insanların değil; toprağın, suyun, çiçeklerin, kuşların ve böceklerin de tanrıçasıydı. Doğanın ta kendisiydi o. Bir ilkçağ çiftçisi evinin bir köşesine koyduğu Tanrıça heykelini izlerken onu görüyordu, tıpkı bir ortaçağ ermişinin aynada kendine bakarken tanrıyı görmesi gibi.

Anadolu halkları inadına, Ana Tanrıça inancını binlerce yıl nesilden nesile aktardılar. Onlar tanrıçalarını tarlalarını sürerken, vahşi hayvanları evcilleştirirken tanıdılar. Toprak, insanoğlu tohumları savura savura dağıtırken bir ana gibi dölleniyor, bereketini armağan ediyordu. Yaz yeniden doğumun, kış ise ölümün simgesiydi. Ürünlerden ayrılan

tohumlar yeniden toprağa döndü Tanrıça'nın bereketi için. Anaların kutsallığı işte bu tanrısal eylemi gerçekleştirdiklerindendir. Doğurganlığı böyle algılamak ve her şeyi böylesine sevmek ne kadar güzeldi, barışın ve dostluğun temeli o zamanlarda atılmıştı herhalde.

Çatalhöyük insanı doğa sevgisini tanrısallaştırmış ve günlük yaşamının bir parçası yapmıştı. Yemek, içmek, oturmak ve yatmak için kullandıkları evler aynı zamanda kutsal alanlardı. Bu yaşam biçimi binlerce yıl değişmeden böylece devam etti. Ana Tanrıça evlerinin içinde ona ayrılmış kutsal bir alanda varlığını sürdürdü. Gömütlerin üzerine kat kat kurulan yeni kentler gün geldi terk edildi. Anadolu'nun dört bir yanında yeni hayatlar kuran halklar tanrıçalarını da yanlarında taşıdılar. Evlerin Ana Tanrıça ile kutsallaşması sanatın günlük yaşamla iç içe yaşanmasını sağladı. Çırılçıplaktı Ana Tanrıça, tıpkı doğa gibi, gerçeğin simgesiydi. Toprak heykellerinde hep doğururken görürüz onu. Bu haliyle bereketin ve çoğalmanın sembolüdür bütün analar gibi.

Erkek "gücü"nü fark edince, anasını köleleştirdi

Doğa koşulları Anadolu'da değişik bir yapılaşmaya neden olmuştu. Mısırlılar gibi atalarının topraklarını terk etmemişler, kentlerin üstüne yeni kentler kurmuşlardı. Otuz beş metreyi bulan höyükler oluşmuştu üstüste. 20. yüzyıl arkeologları dünyanın hiçbir yerinde benzer yapılara rastlamadılar. Böylesine sadık bir insan mekan ilişkisi olmadı yeryüzünde.

Ancak bir gün erkekler fiziksel güçlerinin farkına varıp da, analarını köleleştirmeye başlayınca işler birdenbire değişiverdi. Onlar sandılar işin kehaneti kendi döllerinde, sandılar ki tarladaki ürünün sırrı da tohumda. O vakit göklerde, farklı yerlerde aradılar işin sırrını, bilemediler ki tohumu da zaten toprak veriyor. Artık onlar için kutsal değerler yeryüzünde değil gökyüzünde idi. Ve tanrı mutlaka erkek olmalıydı. Ama yine de insanlar ne yerlere ve göklere sığdırabildiler tanrıyı. Onlar tanrının kendileri gibi düşünmesini, umutlarını ve kaygılarını anlamasını istediler. Hep onları ödüllendirmesini yapamadıklarını yapmasını, haksızlığa uğrayanları korumasını, suçluları cezalandırmasını istediler. Sığmadılar bu dünyaya, başka dünyalar istediler. Aslında ondan hadleri olmadan ölümsüzlüğü istediler. Onlara göre tanrıların bilinci olmalıydı ve bu bilinç kendilerininki gibi olmalıydı.

Anadolu'da buzul çağı sonrası başlayan ısınma her geçen yıl artıyor, Kızılırmak'ın serin vadilerinde yeni gelen halklar Anadolu'nun yerli halklarıyla kaynaşıyordu. Hitit İmparatorluğu ile birlikte köleci devlet

anlayışı da Anadolu'da yaygınlaşmaya başlamıştı. Krallar, soylular ve rahipler diğerlerine göre daha ayrıcalıklı olan yaşamlarının bedelini kölelere ödetiyorlardı. Birçok suçun bedelini köleler hayatları ile öderken özgür insanlar, aynı suçlardan tazminat karşılığı kurtulabiliyorlardı. Kuzeyden gelen kavimlerin boyunduruğu altına giren Hatti boyları yeni ataerkil düzenin koşullarına da boyun eğmişlerdi. Kölelerin dışında zanaatçılar ve fethedilen ülkelerin insanları da imparatorluğun merkezine getirilip kralın, rahiplerin ve toprakları elinde bulunduran aile reislerinin denetiminde çalıştırılıyorlardı. Binlerce yıldır süregelen barış, yerini tanrısallaştırılmış kralların zulmüne bırakmıştı. Özel mülkiyetin yaygınlaşması ile Anadolu'da insanların başka insanlar tarafından sömürüsü de başlamış oldu.

Hitit döneminde bütün ataerkil örgütlenmelere rağmen Anadolu'da yerli halkın en çok benimsediği tanrılar; toprak, bitki verimin tanrısı Telipinu, Fırtına Tanrısı ve Güneş Tanrısı gibi doğayı simgeleyen tanrılar olmuştu. (1) Aslında Hititlerle birlikte doğa cinsiyet değiştirerek tanrısal özelliklerini korudu. Ama yine de beş bin yıldan beri dişi bir tanrıya bağlı olan Anadolu insanı, Ana Tanrıçası'na çeşitli biçimlerde tapınmaya devam etti. Ana Tanrıça, Hattiler'de Vuruşemu, Hurriler'de Hepat, Hititler'de ise Arinna'nın Güneş Tanrıçası adını taşımıştı. Geç Hitit Dönemi'nde adı Kupaba'ydı. Dinsel metinlerde Arinna'nın Güneş Tanrıçası ve Hurri kökenli Hepat birbirlerinden ayrı tanrılar olarak anlatılırlar. Hitit İmparatorluğu'nun koruyucusu Güneş Tanrıçası'nın sembolleri panter ve güvercindir. Nitelikleri doğru yargı, merhamet ve otoritedir. Hepat ise Hititler için göklerin kraliçesidir. Onu ya bir aslanın üzerinde ya da tahtında otururken görürüz. Hepat sadece Orta Anadolu halklarının değil, Torosların, Halep'in de tanrıçasıdır. Ancak bereketin sembolü bir erkek tanrıdır bu kez. Tanrı Telepinus kızgın bir şekilde şehri terk eder. Şehirden uzaklaşır ve Anadolu bozkırında kaybolur. Yorgunluktan bitkin bir şekilde yatar ve uyur. Tanrının güçsüzlüğünde, tüm ülkeyi sis kaplar, kuraklık ve açlık olur. Ocakta kütükler söner, koyun kuzusuna, inek buzağısına bakmaz. Tanrılar ise tapınakta suskundur. Bütün canlılar açlıktan ve susuzluktan kırılmaktadır. Tanrılar kaygılanır ve Telepinus'u aramaya koyulurlar. Telepinus'un şehre geri getirilmesi ve iyileştirilmesi ile, açlık ve kuraklık biter bütün ülke normale döner. (2) Kaybolan tanrının geri dönüşü de Hititlerde bayram olarak şenliklerle kutlanmaktadır. Ayinin sonunda üzerine koyun postu asılmış bir direk tanrı önüne dikilir. Bu direk verimliliği simgeler.

Hititler madencilikte ileri oldukları kadar, doğa ile uğraşmayı da bir yaşam biçimi olarak benimsemişlerdi. Arpa ve buğday ekiminin yanı sıra asma bahçelerinde üzüm yetiştirmişler, üzümden şarap yapmışlardı. Bugün

Hitit İmparatorluğu sınırları içerisindeki bölgelerde yetiştirilen elma, kayısı, kızılcık meyveleri bizlere onların mirasıdır. Kocakarı ilacı diye küçümsediğimiz birçok bitki tohumundan yapılan karışımlar, o devirlerde ilaç olarak kullanılıyordu. Henüz kırık ve kayıp Hitit tabletlerinden dolayı bu konularda ayrıntılı bilgilere ulaşılamamıştır. (3) Erkeklerin yeni dünyası yeni tanrıları keşfede dursun, Anadolu halkları yine de tanrıçalarından vazgeçememişlerdi. Tarih Anadolu'da bin tanrılı Hititler'e sahne olurken, imparatorluğun en güçlü dönemlerinde bile yarımadanın dört bir yanında Ana Tanrıça kültü yayılıyordu. Koca bir dünya imparatorluğu kuran, yankıları Akdeniz'in karşı kıyılarından duyulan Hititler'in Anadolu halkları üzerindeki kültürel etkisi, her şeye rağmen kendi halinde fazla duyulmamış olan yerli Luwi halkları kadar olamamıştır. Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışı sonrası kalıntıların altından daha güçlü bir imparatorluk çıkmamıştır. İmparatorluk kalıntıları üzerinde Frigya Krallığı ve küçük Anadolu beylikleri ile yaşam sürerken yerli Luwi halkları güneyden kuzeye, doğudan batıya, Anadolu'nun dört bir yanına özgün Anadolu mirasını taşımışlardır. Bugün bile Akdeniz'de, Ege'de, Karadeniz'de ve Doğu Anadolu'da birçok yörenin adı Luwi kökenlidir. Onlar Hititler gibi ulaştıkları topraklara yeni düzenin çok tanrılı değerlerini değil, hoşgörünün ve barışın tanrıçasını taşımışlardır. Bu yayılma Anadolu sınırlarını aşmış, Trakya'ya, Yunanistan'a İtalya'ya ve Afrika'ya kadar uzanmıştır.

Doğu Avrupalı bir kavim olduklarına inanılan Frigler de, Hititler gibi Orta Anadolu topraklarında hüküm sürmüşlerdi. Onlar da Hitit geleneklerini sürdürmüşler ve Anadolu'nun özgün değerleri ile bütünleşmişlerdi. Hatta daha ileri giderek, bir yanda Akdeniz ve Assur'a yönlenen siyasal yayılmacılığın yanı sıra çok eskilerden beri devam eden Ana Tanrıça kültünün yayılmasını sağlamışlardı. Siyasal merkez Gordion iken, yöre halklarının dinsel merkezi Midas'tı. Toprakların büyük bir bölümü rahiplere aitti. Bu topraklarda köylüler tarımla uğraşırken, zanaatçılık gelişmişti. Frigya'da Ana Tanrıça'nın ismi Kybele idi. Kybele'nin merkezi tapınma yeri ise kutsal sayılan Pessinus idi. Bu şehirde Kybele'yi simgeleyen taşın gökten indiğine inanılırdı. Friglerden sonra Orta Anadolu'da bir çok kent çeşitli kavimlerin saldırısına maruz kalarak yıkıldığı halde Pessinus bu dinsel gücü sayesinde uzun yıllar yaşamıştı. Sonraları Galatlar döneminde kenti beş Frigyalı ve beş Galatlı rahip birlikte yönetmişlerdi. Lidya, Anadolu'nun batı ile kaynaştığı, yerel değerlerinin batıdan gelenlerle birleşerek yeni sentezlerin oluşturan bir ülke idi. Kybele, Lidya'nın da en önde gelen tanrısıydı. Tanrıçanın başkent Sartes'te büyük bir tapınağı vardı. Kybele'nin yanı sıra Artemis ve Dionysos'un da önemli bir yeri vardı Lidyalıların yaşamında. Bu üçlü tanrı anlayışı Lidya dininin temel unsuruydu. Bu üç tanrı da doğa

tanrılarıydı. Yerli gelenekler korunmuştu ve bütün ataerkil etkilere rağmen, anaerkil hayat anlayışı yeni biçimlerle mevcut düzene direniyordu.

"Doğanın ulu anası"

Neolitik dönemden beri Anadolu'daki en kutsal varlık olarak bilinen Ana Tanrıça, Ege dünyasından aldığı yeni özellikleriyle, Anadolu'nun batı kıyılarında Artemis olarak ortaya çıkar. Bu kez Efes yakınlarındaki bıldırcınlar yeri Ortygia'da doğurmuştur. Artemis, babası Zeus'tan sonsuza dek bakire kalmayı dilemiş ve perileri ile birlikte hep bakire kalmıştır. Doğa ile içiçedir Artemis; ok, yay, at ve arabası ile birlikte gözükür. Sadece insanların dünyası ile ilgilenmez, hayvanlarla ve bitkilerle de ilgilenir. Ayın üç ayrı dönemini temsil eden Artemis'in tacı aynı zamanda, kadının gelişimini de simgeler. Hilâl yeni doğmuş bir kızı, yarım ay genç kızlığa geçişi, dolunay ise olgunluğu, doğurganlığı ve analığı anlatır. Bu üç yönüyle Artemis, ataerkil düzenin ona verdiği yeni nitelikleri; bakireliği, kadınlığı ve analığı aynı vücutta taşır. Giritli tanrıça Britomartis'in adı atlı bakire anlamına gelir. Bu tanrıça avcı kılığında dağlarda köpeklerle dolaşır ve erkeklerden uzak yaşar. Anadolu'nun Kybelesi bu yeni dünya değerlerinde Giritli tanrıçanın özellikleriyle benimsenmiştir. Artemis'in boynundaki gerdanlıkla da bitkiler dünyasını, gerdanlıktaki kolye ile de Orion takım yıldızlarını sembolize etmektedir. Tanrıça'nın göğsündeki nesnelerin, hurma meyveleri veya kraliçe arıyı simgelediğinden dolayı erkek arı gövdeleri olduğu yolunda görüşler ortaya atılmıştır. Artemis bereketi ve bolluğu temsil eder. Anadolu'nun batı kıyılarında birçok yeni tanrı ortaya çıkmışken halk Artemis'i daha çok benimsemiştir. Halk ona "doğanın ulu anası" diye yakarır. O da Kybele gibi bir yeryüzü tanrıçasıdır ve Ana Tanrıça'nın yeni görünümüdür. Troya savaşında Troyalılarla birliktedir ve Anadolu'yu istilacılara karşı savunur. Anadolu'nun bu güçlü tanrıçası başka ülkelere de taşınacak ve değişik isimlerle anılacaktır.

Dionysos da, Kybele ve Artemis gibi doğaya dönük bir tanrıdır. Anadolu'da; Frigya ve Lidya bölgelerinin tanrısıdır. Doğa ile ilgili bir çok sıfatı vardır. Ormanlarda yaşar, topraktan çıkan bitkilerin ve tarımın tanrısıdır. Coşkusunu bir şarap tanrısı olarak simgeler. İnsanların olduğu kadar vahşi hayvanların da tanrısıdır, onlarla birlikte yaşar. Doğanın sırlarına ermek ve tanrısallaşmak Dionysos dininin amacıdır. Bunun için ayinlerde şarap içilir ve sarhoş olunur. Ayinlerde insanlar, vahşi hayvanlardan farksızdırlar. Tanrısal sırra erişmek onlar için doğa ile yakınlaşmaktır. Dionysos dininin müritleri Bakkhalar aynı Pessinus rahipleri gibi çılgınca kendilerinden geçerler. Tanrısal gerçek dağlarda,

ormanlarda yabani hayvanlarla birlikte coşmakta gizlidir onlar için. İnsan ile doğa arasındaki ilişkinin en yoğun yaşandığı aşamada artık Bakkhalar tanrısallaşırlar. Şarap ve sarhoşlukla bilinçlerini aşıp tanrısal erdeme ulaşırlar.

Roma istilasıyla başkalaşan Anadolu

Yunan kavimleri Anadolu'ya ilk geldiklerinde yerli halkların direnci ile karşılaştılar. Bu anaerkil direnç yıllar boyu kırılamamış, dumanların ve yıkıntıların üstünde oluşan yeni uygarlık geçmişin izlerini silememiştir. Troya Savaşı bir yönüyle anaerkil Anadolu topluluklarının yurtlarını Yunanlı istilacılara karşı savunmasıydı. Akha ordusu Troya açıklarında belirdiğinde, onları sadece Troyalılar değil bütün Anadolu halkları bekliyordu. Anadolu ilk defa batıdan gelen tehlikeye karşı birlik olmuştu. Homeros İlyada'da Troyalılar'ın yanında savaşa katılan Anadolu halklarını tek tek anlatır. Çanakkale'den Dardanieliler, İda Dağı'nın eteklerinden Zeleialılar, Mysia bölgesinden Apaisoslular, Troya yakınlarındaki Praktios'ta oturanlar Troyalılar'ın yardımına gelirler. Ege kıyılarından, İzmir'in kuzeyinden Pelasglar, Aksios (Vardar Irmağı) kıyılarından, Payhlagonialı krallar Parthenios ırmağı kıyısındaki saraylarını bırakıp Troya'ya ulaşırlar. Mysialılar ve Frigyalılar uzak yurtlarını bırakıp büyük bir arzuyla katılırlar Anadolu direnişine. Karialılar çok uzaklardan güzel Miletos'tan, Likyalılar ise anaforlu Ksanthos'tan uzun yolculuklarla Troya'ya erişirler.

Yunan işgali sonrası yıllarca direnen Anadolu'nun anaerkil halkları için artık istilalar dönemi de başlıyordu. Romalılar Pessunus'dan Anadolu'nun binlerce yıllık Kybelesi'ni Roma'ya taşıma seferinde bu toprakları tanıdılar. Artık Anadolu iyiden iyiye ısınıyordu. Batının yükselen yeni imparatorluğu bütün başkaldırılara rağmen iç bölgelere kadar sızmıştı. Batıdan Roma'nın doğudan ise başka bir istilacı gücün Perslerin kıskacındaydı Anadolu. Zor yıllar başlamıştı. Toprağın verdiği bütün zahmetlere yenileri eklenmişti: Emeğin yeni sömürücüleri. Troyalılar'ın torunları olduklarına inanan Romalılar, önceleri Anadolu'ya pek ilgi göstermeseler de MÖ 190 tarihinde Suriye Kralı Antiokhos'un peşi sıra gelerek bu topraklara gemilerini yanaştırdılar. Romalıların Anadolu çıkartması Şarap Tanrısı Dionysos'un baş tanrı olduğu Teos'la başladı. Bu savaştan galip çıkan Roma ordusu için artık Anadolu kapıları açılır. Phokaialılar da (Foçalılar) Roma istilasına uzun süre direnirler ama Antiokhos'tan yardım gelmeyince kentin kapılarını açmak zorunda kaldılar ve Phokaia yağmalandı. Magnesia (Manisa) yakınlarına çekilen Antiokhos kesin bir yenilgiye uğradı. (4)

Roma İmparatorluğu'nun işgal ettiği Anadolu topraklarında oluşturulan eyaletler imparatorluğun olduğu kadar kişiler için de başlıca zenginlik kaynağı olmuştu. Eyaletler Roma halkının ganimeti sayılırdı. Halkın elindeki altın ve gümüş alınır ve askerler de geri kalanı yağma ederlerdi. İmparatorluk, maden ve taş ocaklarına, tuzlalar, tersaneler, ormanlar ve her türlü taşınmaz mala el koyarlardı. Bu şekilde elde edilen zenginlik Anadolu'dan Roma'ya akardı. (5)

Batı Anadolu bir Roma eyaletine dönüşünce, Romalılar üç ayrı kanaldan egemenlikleri altında tuttukları kentleri sömürmeye başlar. Eyalet valileri Roma'dan aldığı yetkileri çoğu zaman kötüye kullanarak kendi çıkarlarını ön planda tuttu. Valilerin bu tutumu karşısında politik kariyerlerini eyaletlerden gelen rüşvetlerle sağlayan Romalı politikacılar ortamdan yararlandıkları için sessiz kaldılar. Vergi toplama işi ihale ile en yüksek fiyatı veren ortaklığa verildiğinden, Anadolu halklarını günden güne fakirleşti. Dahası ağır vergi yüklerini ödeyemeyen halka borç verip faizle para kazanma peşinde koşan Romalı banker ve tacirlerin sayısı her geçen gün arttı.

Roma zulmü devam ederken, Aziz Paulos, Yahudi kurallarından arındırılmış yeni bir dini batı dünyasına tanıttı. Bu amaç için Anadolu topraklarını çok arşınladı. Roma İmparatorluğu'nun doğu kesimlerinde kölelerin ve ezilenlerin başkaldırısıydı Hıristiyanlık. İmparatorluğun çıkarları ile çatıştığından ezilmeye çalışıldı. Köleci toplum Hıristiyanlıkla dönüşüm sürecine girmiş, feodal toplum yapısı oluşmaya başlamıştı. Roma İmparatorluğu'nun Anadolu'yu işgali sonrası Artemis, diğer tanrılara rağmen batı kıyılarının vazgeçilmez tanrıçasıydı. Sonraları Hıristiyanlığın hızlı yayılmacılığına rağmen antik Artemis kültü varlığını ve gücünü uzun süre korudu. MS 53'de Efes'e gelen Aziz Paulos üç yıl boyunca Hıristiyanlığı yaygınlaştırmak için başarılı çalışmalar yaptıysa da güçlü bir dirençle karşılaştı.

Her şeye rağmen yozlaşan Artemis kültü, soylu ve yüksek tabakadan insanların hizmetine girmişti. Efes'te Artemis'e sunulan giysi ve takılar kendine özgü bir ticaret sistemi oluşturmuştu. Tapınaktaki tanrıça heykeline giydirilen bu ziynet eşyaları aynı anda kullanılamadığından seçilen zengin ailelerin kızları bu görevi üstlenir ve giyerlerdi. Bu giysilerin ve takıların sık sık değiştirilmesi gümüş ustaları için çok iyi bir pazardı. Bu nedenle Aziz Paulos'un çalışmaları en çok onları rahatsız etmişti. Demetrios adlı bir gümüş ustası mesleğinin tehlikeye gireceğini sezerek, meslektaşlarından oluşan bir heyetle tiyatroda Aziz Paulos'un vaazinde halkı kışkırtır. Halk hep bir ağızdan "Yücedir Efeslilerin Artemis'i" diye bağırır. Halkın yatıştırılması için kent meclisinin sözcüleri

açıklama yaparak Artemis'in yüceliğini vurgularlar. Bütün direnmelere rağmen toplumsal değişim engellenemezdi. Ancak geçmişin değerleri bir şekilde biçim değiştirerek yeni toplum yapısına uyum göstererek yaşamaya devam etmeliydi. Artemis çoktan Hıristiyanlaşarak Meryem Ana olmuştu. İbranice'de genç kız anlamına gelen "almah" sözcüğü; Yunanca'ya "bakire"ye dönüştü. (6) Meryem de Artemis gibi bakire idi. Hıristiyanlar kilisenin ilk zamanlarında Meryem'in Artemis ile karıştırılması kaygısıyla ona tapınmaktan çekinmişler ama sonraları, ona tanrı anası anlamına gelen Theotokos sıfatını vermişlerdir. Theotokos sıfatı 5. yüzyılda tanrı ve insan arasındaki ayrımı bir karmaşaya dönüştürdüğü gerekçesiyle kaldırılmak istenmiştir. Bu öneri Efes Konsili'nde reddedilmiştir. Meryem Ana Evi'nin bulunduğu Arvilia vadisinde yapılan arkeolojik kazılarda Artemis'e ait bir çok adak kalıntısı bulunmuştur.

Leto'nun Artemis'i doğurduğu bıldırcınlar yeri Ortygia aynı zamanda Meryem Ana'nın evinin yeridir. Evin aşağısındaki vadide eskiden Tanrıça Artemis için festivaller yapılırdı. Sonraki yıllarda Meryem Ana sevgisi bütün Anadolu'ya yayılacak, Anadolu halkları İslamlaşırken Hıristiyanlığı terk edecekler fakat Meryem Ana'yı yine de çok seveceklerdi. Hıristiyanlık, Anadolu'nun eski tanrısal destanlarından etkilenmiş, öyküler değişik biçimlerde ermiş destanlarına dönüşmüştür; Kapadokya'da yaşayan Ermiş Georgios'un burnundan alevler çıkaran canavarı öldürmesi gibi. Hıristiyanlığın kutsal günlerinin çoğu eski çok tanrılı çağlardaki günlerinin devamıdır. Meryem Ana'nın gökyüzüne uçuşu ve Artemis bayram günleri çakışmaktadır. Çoktanrılı dünyanın tapınakları yeni dünyanın görkemli kiliselerine dönüşür. Kısaca Anadolu'da Hıristiyanlığın yayılmasıyla başlayan Rumlaşma hareketi Anadolu'nun dışındaki coğrafi alanlardan gelen göçlerle değil tamamen kültürel bir sentezle oluşmuştur. Helen dili uzun yıllar batı bölgelerini etkilemiş ancak, Anadolu'nun yerli dilleri, Hıristiyanlığın yaygınlaştığı dönemlere değin devam etmişti. İncil'in Helen dilinde yazılmış olması Helen dilinin yaygınlaşmasını sağladı. Senelerce imparatorluğun kuytu köşelerinde yaşayan Hıristiyan inancı, Roma İmparatorluğu'nun resmi dini olmasıyla Anadolu'da hızla yayıldı. Yine de Anadolu'nun yerel kültürleri Frigya, Pontus, Kapadokya'da varlığını direnerek sürdürdü. Roma döneminde Batı Anadolu'da kentleşmenin de artmasıyla birlikte Anadolu nüfusunda da artış olmuştu. Kentlerde yoğunlaşan bu nüfus hareketi, Anadolu halklarına yeni bir kimlik kazandırıyordu.

Hıristiyanlığın etkisiyle ağırlığını hissettiren Rumlaşma süreci Doğu Roma'nın bölgede etkili güç olmasıyla, bölge halklarının kimliğini temsil eder konuma gelmiştir. Bizans artık Anadolu'da etkin bir güçtür ve

İstanbul bu gücün odağıdır. Bizans'ın ilk yıllarında ekonomik açıdan parlak bir dönemin başlangıcıydı. Batı Roma'nın çöküşü ile Anadolu topraklarında kurulmuş olan imparatorluğun başkenti, Balkanlar'dan gelen halk kitleleriyle artmış, daha önce Batı Anadolu kentlerinin taşıdığı ekonomik ağırlık merkezini İstanbul'a kaydırmıştı. İmparatorluğun İstanbul üzerindeki etkinliğinin artmasıyla birlikte ekonomik, kültürel, dinsel çelişkiler de ön plana çıkmıştı. Hipodromda yapılan at yarışlarında bazı at sürücülerinin yeşil, bazılarının da mavi gömlek giymesi zamanla halklar arasında bölünmeye yol açmış, mavi ve yeşil varolan çelişkilerin simgesel renkleri olmuştu. Her iki örgütün de tabanı yoksul sınıflara dayandığı halde, maviler aristokratların, saray bürokratlarının desteğini almış, yeşiller ise; daha çok Anadolu'nun iç bölgelerinden gelen yerli zanaatkarlar ve ticaret erbaplarından oluşmuştu. İmparatorluğun katı ve merkezi Ortodoks kimliğini benimseyen maviler her zaman imparatorun da desteğini almışlardı. Yeşiller mezhep farklılıklarına daha hoşgörülü ve eğilimli iken maviler Ortodoks kilisesine çok katı bir şekilde bağlı idiler. İmparatorluğun Mavilerden yana olan açık tutumu çelişkileri daha da artırdı ve mavileri zorba, yeşilleri ise kentin mağdurları durumuna düşürdü. Ancak imparatorluğun yoksul kitlelere karşı haksız tutumu kentte büyük bir ayaklanmaya neden oldu ve kitleleri aynı saflarda birleştirdi. İmparator ve imparatoriçeyi kentten kaçma noktasına getiren bu ayaklanma mavilerin saraydan yana cephe değiştirmesiyle güçlükle bastırılabildi. Bu kent Bizans sonrası tarihlerde de kargaşalara meydan olacak ve kentin hakimleri bu korkuyu hep hissedeceklerdi.

İmparator, İstanbul surları içinde Anadolu'dan kopuk, şaşaalı yaşamını sürdüredursun, Anadolu halkları tam bir merkezi yönetim kıskacında sömürülüyorlardı. Gerçi kölecilik yerini toprağa bağlı yarı özgür köylülüğe bırakmıştı. Bizans yönetimi bu köylülere arazi sahipleri tarafından baskılar uyguluyordu. Zamanla orta sınıflar yok edilerek büyük arazi sahipleri küçük arazileri ele geçiriyorlar, halkı yarı köle durumuna düşürüyorlardı. İmparatorluk askeri gücünü oluşturan köylüleri bu yeni gelişmelerden korumak amacıyla, büyük arazi sahiplerinin daha da güçlenmesine izin vermedi. Bu kararlar Anadolu'da daha sonraki yüzyıllarda da devam edecek olan yarı feodal sömürü düzeninin temellerini oluşturdu. Aristokrasinin gelişmesi bu şekilde engellenmişti. Hıristiyan olmayan halklara uygulanan vergi düzeni, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde İslam dininden olmayanlara karşı uygulanan reaya düzenine dönüştü.

Türklerin Anadolu'ya gelişi öncesinde, Bizans bünyesindeki Rum halkı, batıdan gelen Helen halklarının oluşturduğu bir toplum değildi. Helen yayılmacılığı Batı Anadolu toprakları ile sınırlı kalmış, iç bölgelere pek

fazla geçiş olmamıştı. Anadolu'nun yerli halkları imparatorluk bünyesinde Rumlaşmış ancak yine de eski kültürel ve geleneksel değerlerini devam ettirmişlerdi. Bu dönem Anadolu için bir Helenleşme dönemi değil, Anadolu'nun yerel değerlerinin yaşandığı Rumlaşma dönemi idi.

Birkaç yüzyılda Anadolu'da oluşturulan Büyük Selçuklu uygarlığı, sadece Türklerin oluşturduğu bir kültürel birikim değil, ağırlıklı olarak binlerce yıldır Anadolu birikiminin ürünüdür. Kırsal alanlarda yaşamı kabullenmiş Türkmen boylarının öylesine görkemli bir kültür oluşturmaları bilimsel açıdan mümkün değildir. Kaldı ki, Anadolu'ya İran üzerinden gelen Türkler beraberlerinde köklü Pers kültürünü de taşımışlardır. İsa'dan sonra binli yılların başlangıcında Orta Asya'dan gelen Türkmen boyları uzun yıllar İran'la iç içe yaşamışlardı. Anadolu topraklarına geçerken beraberlerindeki İranlıları da bu topraklara taşımışlardı. (7) Görkemli İran kültüründen etkilenen Selçuklu hükümdarları saraylarında Türkçe yerine Farsça konuşmuşlar, imparatorluğun resmi dili olarak da Farsçayı tercih etmişlerdi. Her şeye rağmen Malazgirt sonrası kitlesel Türkmen göçleri Anadolu'yu geniş ölçüde Türkleştirmiştir. Sonraları MS 1300'lü yıllarda özellikle batı Anadolu'ya kitlesel Türk göçleri başlamış, Anadolu'daki Türk yoğunluğu bu göçlerle birlikte diğer halklara nazaran artmıştır.

Babai ayaklanması

12. ve 13. yüzyıllarda Anadolu halklarının, özellikle göçebe Türkmenler'in ekonomik ve toplumsal durumu oldukça kötüydü. Anadolu Selçuklu Devleti'nin resmi dini Sünni İslam'dır. Devletin çıkarları ve dinin çıkarları aynıdır. Bu anlayış çerçevesinde din adamları ile devlet arasında bir işbirliği vardır. Selçuklu sultanlarının halka karşı zalim tutumları ve işkenceci uygulamaları halkta merkezi otoriteye karşı güçlü bir tavır geliştirmişti. Baba İlyas bu tepkinin simgesiydi. Ekonomik yapıdaki bozulmalar ve yarı feodal yapı içerisinde yeni zengin kitlelerin ortaya çıkması, diğer yanda halkın gitgide yoksullaşması büyük çelişkiler yaratıyor bir isyanın koşulları her geçen gün hazırlanıyordu. Bütün bu nedenlerin yanında, Selçuklu'nun İran Bizans karışımı yönetim geleneğini İslam ilkeleriyle yaşatma çabasına karşılık, Heterodoks dervişlerin etkilediği halkların daha farklı bir İslam anlayışıydı. Bu farklı görüş ve yaşam biçimi her geçen gün göçebeleri, köylüleri, zanaatçıları ve Hıristiyan kitleleri etkiliyor ve bu durum saraydakilerin hoşuna gitmiyordu. Baba İlyas'ın üzerine Selçuklu Sultanı tarafından asker gönderilmesi ve sığındığı Amasya Kalesi'nde öldürülmesi bardağı taşıran son damla idi. Anadolu ayağa kalkmıştı. Sırasıyla Adıyaman, Gerger, Kahta ve Malatya'ya ulaşmıştı ayaklanan topluluk. Her ulaşılan yerde kalabalıklar kadın, erkek, çocuk hep birlikte ilerliyorlardı. Baba İshak

önderliğinde Malatya'da, Elbistan'da, Sıvas'ta, Amasya'da, Kayseri'de Selçuklu orduları bozguna uğratıldı. Babailerin Konya'ya gireceğinden korkan sultan, sarayını terk edip kaçtı ama tüm mal varlığı ile seferber ettiği Selçuklu orduları Kırşehir-Malya'da 4.000 Babai'yi kılıçtan geçirerek ayaklanmaya son verdiler. (8)

Babai ayaklanmasını bastıran Anadolu Selçuklu Devleti, kendi halkı ile yaptığı bu savaştan sonunda galip çıkmıştı ama, bu yıpratıcı dönem devletin çöküşüne neden olmuştur. Köylüler, zanaatçılar, göçebe Türkmenler ile devletin bağları tamamen kopmuştu. Heterodoks dervişler halka devletin inanç ve düşünce sisteminden daha farklı bir yaşam biçimini kabul ettirmişler ancak sınıfsal bir kopuş başlamıştı. Devlet Moğol saldırıları karşısında güçsüz kalmış, fazla bir direniş gösterememişti. Anadolu halkları da Moğollar'a direnmişler ama bu direniş Selçuklu ile birlikte olmamıştı. Ayaklanmanın oluşturduğu kararsız ortam Osmanlı Beyliği'ne yaramış, Heterodoks dervişlerle uzlaşmacı ilişkiler geliştirerek Anadolu toprakları üzerinde kararlı bir devlet yapısı oluşturmuşlardır. Bu dönemde Osmanlılar'ın Hacı Bektaş ile olumlu ilişkileri Anadolu'nun fethini kolaylaştırmıştır. Yeni devlet düzeni ile başlangıçtaki uzlaşma zamanla bozulmuş, ancak Osmanlı ile zaman zaman sürtüşmeler yaşansa da Anadolu Selçuklu dönemine nazaran daha yakın ilişkiler yaşanmıştır.

Logos-Söz-Kelam

İsa'dan beşyüz yıl önce sürekli akış öğretisi ile diyalektik düşüncenin temellerini atan Herakleitos, söz anlamına gelen Logos sözcüğünü aşağıdaki gibi tanımlamıştır:

"Nasıl ateşe yaklaştırılan kömürler başkalaşarak ateşlenir, uzaklaştırılınca da sönerse, ruhumuz da ortaklaşa olanın ardından giderse logostan pay alır, ayrılırsa logossuzdur. Us ile konuşmak isteyenler herkesle ortaklaşa olan ile kendini güçlendirmelidir... Dünya birdir, ne bir tanrı tarafından yaratılmıştır ne de insan tarafından, bir yasaya göre yanan ve bir yasaya göre sönen ve başı sonu olmayan bir ateştir." (9) Ona göre bütün şeyleri ateş yönetir ve sürekli yaşayan ateştir. Ateş bir gün gelecek bütün şeyleri yargılayıp yakacaktır. Herakleitos'a göre evrensel birlik logos kavramı ile anlaşılabilir. Evren ona göre logoslu ve usludur. Bizler tanrısal logosu nefes alırken içimize çekiyoruz ve sonra bedenden dışarı çıkınca da bütün evrenin ruhuna geri dönüyor. Herakleitos'a göre logos var olan her şeyi yöneten tek ve değişmez doğa kanunudur. Bu kavram daha sonra antikçağ düşünce ve inançlarına dinsel bir boyut getiren stoacılar tarafından tanrısallaştırılmış,

istemeden de olsa Hıristiyan dünya ile bir bağ kurulmasını sağlamışlardır. Herakleitos'un İsa'dan beş yüz yıl evvel tanımladığı logos, İncil'de tanrısal bir kimlik kazanmıştır. Meryem Ana'yı yurdundan koparıp Batı Anadolu'ya, Efes'e getirildiğine inanılan Aziz Jean'ın İncili şu sözlerle başlar; "Başlangıçta söz vardı ve söz Tanrı ile beraberdi ve söz Tanrı idi." (10) Logos kavramının felsefi boyutu Hıristiyan dinine bu şekilde yansıtılır.

Logos kavramının İslamiyet'in gelişi sonrasında Anadolu topraklarında kitlesel bir din felsefesine dönüşmesinde İranlı Hurufiler'in etkileri ile olmuştur. İran topraklarında barınamayarak kaçan Hurufiler, Hacı Bektaşi Veli tarikatına sığınmışlar ve Bektaşi inançlarına da oldukça katkıda bulunmuşlardır. Hurufiler'e göre Tanrı gizli bir hazinedir. Varlığı ve özü sesten oluşur. Sesin ortaya çıkması ile de evren oluşmuştur. Tanrı kendi siluetini insanın yüzünde göstermiştir. İnsanı, tanrıdan ayıran ise kelam yani sözdür.

Tanrıya, tanrının ölümsüzlüğüne ulaşmanın tek yolunun, onu ancak gerçek anlamda sevmekle mümkün olacağını söyleyen Platoncu görüş Anadolu topraklarında devletin İslam anlayışından farklı olarak yeniden kimlik kazanmıştır: Tasavvuf. Bu yeni din felsefesi sevgi üzerine kurulmuştur. Tasavvuf inancının özü yoktan varolma değil, tanrıdan oluşmadır. İnsan ve tanrı birlik içindedirler. Tanrı insanın ağzından konuşur, insan da konuşan bir tanrıdır.

İslam, tanrının yüceliğini ulaşılmaz kılar ve insanın tanrı tarafından yoktan yaratılmasını dolayısıyla tanrının ululuğunu ön plana çıkarır. Tasavvufta ise tanrı, insan ile birlik içindedir. Yaratılış yoktan varolma değil, tanrının insan vücudunda görünüşüdür. Dolayısıyla ölüm yoktur, sürekli bir varoluş vardır. İnsanın suç olan eylemlerinden dolayı yargılanması, aynı zamanda insan olan tanrının kendi kendini yargılamasıdır. Tanrı göğün yedi katında değil, bilinen görünen ve konuşan bir varlıktır. Tasavvufta din olgusu korku üzerine değil, sevgi üzerine kurulmuştur. Otoriteyi ellerinde tutan hükümdarlar ya da krallar, tarihte dini de korku unsuru olarak halklara karşı kullanmışlardır. Onların din anlayışında cehennem, mahşer günü ve ateş korkuyu ön plana çıkarmaktadır. Ancak tasavvuftaki tanrı sevgisi ve dostluğu bu korkuları ortadan kaldırmaktadır.

Tasavvufun doğaya bakış açısı da farklıdır. İktidarların İslam anlayışında tanrı doğayı yaratmıştır ve canlılar evreninde insan ön plandadır. Tasavvufa göre ise, canlı cansız bütün varlıklar tanrının kendisidir. Hepsinin ayrı ayrı kişilikleri vardır. Bir bütün olarak evren tanrının

kendisidir. Devletin resmi İslam anlayışı kadınları peçelere büründürerek ev ve haremlere hapsederken, Anadolu halklarının benimsediği tanrısal hayat, kadını ve erkeği dinsel törenlerde bile yan yana getirmiştir.

Kapadokya ermişleri

Türkmen boylarının Anadolu'yu yurt edinmesi ile Anadolu'daki kültürel etkileşim ve değişimler ağırlıklı olarak iki önemli kaynaktan beslenmişlerdir. Bunlar Ahmet Yesevi'nin görüşlerini dile getiren Yesevilik ve Bektaşilik'tir. Bu iki görüşün de Horasan'dan geldikleri iddiasıyla birbiriyle iç içe oldukları savunulsa da, temelde önemli farklılıkları vardır. Her iki görüş de Anadolu halklarının İslam'a bakış açılarını Arap kültüründen farklı olarak etkilemiş ve eski değerlerle yenilerini kaynaştırmışlardır.

Yesevilik, devletin İslam anlayışına daha yakın gözükse de Araplaşmış bir İslam düşüncesi anlamına gelmez. Asya Türkleri'nin yaşam anlayışını İslam'la bütünleştirmiş, İslam öncesi Türk halklarının yaşam biçimini, kültürel değerlerini, geleneklerini ve törelerini İslam inancı ile kaynaştırmıştır. Asya'da tohumları atılan bu akım, İran üzerinden Anadolu'ya gelirken Türkmen halkları tarafından desteklenmiştir. Bektaşilik ise Anadolu'nun binlerce yıllık kültürel değerleri ile daha farklı bir İslam düşünce akımı yaratmıştır. Bektaşilerin tasavvuf anlayışı ve yorumu, ilk çağlardaki Anadolu halklarının doğa ile içiçe olan dinsel değerlerine benzer bir din düşüncesidir. Bektaşilerin dinsel törenleri Diyonsos dininin müritleri Bakkhalar'ın törenleriyle benzerlikler içerir. Her ikisinde de törenlere kadınlar da katılır.

Anadolu'daki bir çok erenler gibi Hacı Bektaşi Veli'nin de kökleri Horasan'da aranmıştır. Bu Horasanlı yakıştırması o dönemin erenleri için kullanılan genel terimdir Ancak sonraları içeriği unutularak Horasan diyarından gelenler olarak yorumlanmıştır. (11) İster Horasan'dan gelsin, ister Kapadokyalı olsun Hacı Bektaşi Veli diğer erenler gibi Anadolu'nun binlerce yıllık köklü değerlerini yeniden yorumlayarak Türkmen ve yerli Rum halklarının yeni yaşamına uyarlamıştır.

Anadolu halklarının ekonomik ve siyasi olarak bütünleşip birlik oluşturmaları, din ve mezhep ayrımı gözetmeyen Ahilik örgütü ile olmuştur. Bu örgüt bütün zanaatçıları, çiftçileri ve esnafı aynı birlik altında birleştirmiştir. Bir devlet bütünlüğü sağlanamayan kararsız Anadolu ortamında bu meslek birliği halkları birbirine daha da yaklaştırmıştır. Genç Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve siyasi gücü bu

örgütle artmıştır. Anadolu'da Ahilik örgütü ile bir pazar ekonomisi oluşturulmuş ve malların kalitesi artmış, çeşitli standartlarda üretim başlamıştır. Bu örgütün kurucusu da Kapadokya özellikle Kırşehir yöresinde yaşamış olan Ahi Evren'dir. Acılı ve zor bir hayat yaşayan Ahi Evren, Selçuklular'ın ve Moğollar'ın zulmünden nasibini almıştır. Ancak Anadolu halklarına kazandırdıkları unutulmamış, Fatih döneminde Ahilik örgütü yasaklansa da, halklar arasında bu meslek birliği yaşatılmıştır. Ahi Evren de tıpkı mitolojik dönemlerin Herakles'i gibi, Hıristiyan dünyasının Kapadokyalı Aziz Georgios'u gibi ejderha ile uğraşır, ama o savaşmaz, korkunç yaratığı duası ile yola getirir.

Ahi Evren, Anadolu Bacıları (Bacıyan-i Rum) örgütünün kurucusu Fatma Bacı'nın eşidir. Anadolu'daki büyük bir kadın örgütlenmesi olan bu örgüt kadın erkek ayrımını kabul etmemiş kökleri Anadolu'nun binlerce yıllık anaerkil yapısına uzanan kadının gücünü tekrar hatırlatmıştır. Sufiler Anadolu'nun İslam ile değişen yeni inanç sisteminde, dine farklı bir yorum getirerek kadını güçlü kılmışlardır. Kuran'da erkeklerin kadınlardan üstün olduğu hakkındaki ayette bulunan erkek kelimesinin aslında er olduğunu ve kadının da erlik mertebesine ulaşabileceğini söylemişlerdir. Fatma Bacı ve Hatun Ana, Hacı Bektaşi Veli tarafından sayılan ve sevilen insanlardır. Kadınların oluşturduğu bu birliğin eski Türk geleneklerine pek uymadığı, aksine antik dönem kadınlarının (Amazonlar ve Bakkhalar) devamı niteliği taşıması, gerçeğe daha yakın gözüküyor.

Türkler'in Anadolu halkları ile kültürel etkileşimi, kaçınılmaz olarak ırksal bir kaynaşmanın ürünüdür. Anadolu'daki büyük etnik grupların, özellikle Ermeniler, Rumlar ve Kürtler'in yüzyıllar boyu köylerde ve kentlerin bir çok mahallelerinde yerel değerlerini yitirmeden 20. yüzyıla kadar yaşamaya devam ettikleri bilinmektedir. Ancak bu toplumların büyük bölümü Türkmen boylarının Anadolu'ya gelmeleri ile birlikte İslamlaşmışlardır. Son zamanlardaki bilimsel araştırmalar Anadolu'da yaşayan Türklerin ırksal özelliklerinin, Orta Asya Türkleri'nden çok farklı olduğunu göstermiştir. Gerek Selçuklu, gerekse Osmanlı dönemlerinde ulus olarak Türk kavramı kabul edilmemiş, hatta tersine bir aşağılama unsuru olarak kullanılmıştır. Onlar daha çok Selçuklu veya Osmanlı olarak tanınmayı yeğlemişlerdir. İktidarlarındaki saraylarda, Türk sözcüğü göçebe Türkmen toplulukları için aşağılama amacıyla kullanılmıştır. Türklerin Anadolu'ya gelmesiyle Rumların da Anadolu'yu terk ettiği görüşü inandırıcı değildir. Bunun aksi olan Türkmenlerin Anadolu halkları içinde soy olarak eridiği görüşü de aynı ölçüde yanlıştır. Yerli halk Türkler'in gelmesi ile büyük oranda Türkleşmiş ancak aynı zamanda çeşitli etnik gruplar günümüze dek varlıklarını kısmen korumuşlardır.

Özellikle Osmanlı Dönemi'nde Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında yapılan evlilikler, hem devlet düzeyinde hem de halklar düzeyinde bütünleşen bu yeni kimliğin çatısını oluşturmuş; Osmanlı'nın uluslaşma sürecini hızlandırmıştır. Rumlaşma sürecinde Hıristiyanlığı benimsemiş olan yerli halklar, Osmanlılaşma sürecinde de İslam'ı benimsemişlerdir. Anadolu Hıristiyanları'nın kısa bir süreçten sonra Müslümanlığı benimsemelerinin ana nedenlerinden biri, kökleri binlerce yıla dayanan Anadolu kültürünü, Ortodoks bir süreçte baskı altında tutan eski rejimin yerine daha hoşgörülü ve yerli halkların değerlerine daha yakın olan Alevi kimliği ile uzlaşmalarıdır. Bu yeni din anlayışı Hıristiyanlık öncesi doğaya dönük inanç biçimi ile örtüşmüş, dahası ona özündeki zenginlikleri katmıştı. Anadolu topraklarına ulaşan Türk boyları ile Anadolu dışında yaşayan Türkler arasında önemli farklılıklar oluşmuştur. Anadolu'da kurulan Türk devletlerinin yapısı diğer Hun, Uygur ve Göktürk devlet yapılarından farklıydı. Selçuklu ve Osmanlı devlet geleneği köklerini Orta Asya'dan çok, Anadolu'da daha evvel kurulan devlet geleneklerine dayandırıyordu. İran ve Bizans etkisi baskındı. Bu kültür ve uygarlık birikimi Türk devletlerinin yeni yapısının mayası olmuştu. Özellikle kamu hukuku, Bizans kamu hukuku ile benzerlikler taşımaktadır.

Kültürel anlamda sürekliliğin en önemli kanıtı Anadolu'daki coğrafi bölgelerin, kentlerin, ırmakların isimlerindeki ardıllıktır. Bu isimlerin çoğunlunun kökleri 4.000 yıl öncesine dayanır. Anadolu'nun bir Roma Ülkesi haline geldiği dönemlere ve Araplar'dan alınan isimlerde bunlara eklenmiştir. Türkleşme döneminde bu isimler küçük değişikliklerle devam etmiştir. Eski Helen dilindeki bazı sözcükler ve takılar Türkçe'ye aynı şekilde yansımıştır. Türkçe'nin yüzlerce yıl Anadolu'da egemen olması ile Rumca'ya da etkileri olmuştur. Bu şekilde, bir dil kaynaşması oluşmuştur. Doğu Roma İmparatorluğu'nun baskıcı ve merkeziyetçi yönetim anlayışından bıkan kitleler, Türkmenlerin yönetiminde eskisine nazaran daha esnek bir anlayışla karşılaşmışlar; imparatorluğun baskısından yılan diğer etnik kitleler ise yine aynı nedenlerle Türkmen idaresini benimsemişlerdir. Türklerle çok çabuk kaynaşan yerli halklar yukarıda belirtilen ekonomik ve siyasi nedenlerden dolayı Müslümanlığı benimsemişler, geçmişteki binlerce yıllık kültürel zenginliklerini de Anadolu'nun bu yeni efendilerine benimsetmişlerdir. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yöresel olarak toplu din değiştirmeleri olmuştur. Kars'ta, Samsun'da, Amasya'da, Aydın'da, Bolu'da, Aydın'da ve Girit'te topluca İslam'ı seçen Rumlar, Ermeniler ve Gürcüler vardır. Anadolu tarihinde büyük bir eşitlikçi ayaklanmaya neden olan Şeyh Bedreddin'in de annesi bir Rum tekfurunun kızı idi.

Ortak mülkiyeti savunan görüşleri ile Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kitleleri etkileyen Şeyh Bedreddin aynı zamanda felsefi boyutta da büyük bir düşünürdür. Ona göre doğa ve tanrı bir bütündür. Madde ve ruhu birbirinden ayırmak olanaksızdır. Bütün dinlerin kaynağı birdir. Mehdi hiçbir zaman gelmeyecektir ve kıyamet olmayacaktır. Cennet ve cehennem bu dünyaya ilişkin kavramlardır. Yeryüzündeki bütün mülkler ortak kullanılmalıdır ve herkesin malı olmalıdır ona göre. Bedreddin'den etkilenen Börklüce Mustafa Aydın dolaylarında, Tornak Kemal de Manisa dolaylarında Osmanlı'ya karşı ayaklanmışlardır. Bu ayaklanma, bin yılı aşkın bir zaman önce, aynı bölgede Romalılara karşı yapılan eşitlikçi Aristonikos ayaklanmasının bir tekrarıdır. Ama diğeri gibi bu başkaldırı da kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Şeyh Bedreddin'in düşüncesi ayaklanmanın bastırılması ile yok olmadı. Daha sonraki yüzyıllarda da müritlerine rastlandı.

Osmanlı ekonomisini ayakta tutan gelirlerin azalması üzerine devlet halkların üzerindeki baskıları iyice arttırmaya başlamış ve dolayısıyla tepkiler de artmıştı. Celali ayaklanmaları bu tepkileri dile getirir. Osmanlı ordusu yüz binlerce insanı katleder ayaklanmayı bastırmak için. Bu iç savaş birçok sorunu da içinden çıkılmaz hale getirir. Anadolu erenlerinin temellerini kurduğu devlet-halk barışıklığı ortadan kalkmaktaydı. Halk devlete küsmüştü artık. Ayrımcılığın boyutu Anadolu Selçuklu dönemini bile aşmıştı. Alevi-Sünni ayrımı, İstanbul-taşra ayrımı, yerleşik-göçebe ayrımı imparatorluğu gitgide yıpratıyordu. Kırsal alan-kent dengesi bozulmuş, kısacası devlet ve halkın bağları onarılamayacak şekilde kopmuştu. İstanbul Anadolu'yu sömürüyordu.

17. yüzyıl İstanbul'un Anadolu emeğinin üzerinden ellerini biraz çektiği ve denetimi azalttığı yüzyıldır. Bu rahatlama Anadolu şehirlerinin güçlenmesine neden olur. Tımar sistemi ile toprağa bağlı nüfus kentlere akmaya başlamıştı. Ancak bu gelişme halkları biraz soluklandırsa da çöküşü durduramamıştı. Tımar sisteminin çöküşü ve batıdaki Burjuva Devrimi karşısında Osmanlı acizdi ve sona yaklaşıyordu. Osmanlı etnik kimliklere karşı tavrını değiştirmiş, yeni dönemin koşulları Anadolu halkları arasındaki bağları da tamamen koparmıştı. Etnik kimliklerin yeni arayışlar içindeydiler. Çelişkilerin artışı kimlik kaosunu içinden çıkılmaz hale getirmişti. Yeni kimlikler tarihsel süreklilik değerlerine önem vermiyordu. Bu binlerce yıl öncesine dayanan soylu bağların arayışıydı. Bu arayışın sonuçları ağır ve trajik olacaktı. Yüzlerce yıl aşağılanan Türk kimliği Anadolu'ya sindirilmeye çalışılıyor, Anadolu insanının kültürel kimliği uzak Asya ülkelerinde aranıyordu. Artık Anadolu köylerinden ut melodileri yükselmiyor, Ermeni kızla Türkmen delikanlının türküsü

söylenmiyordu. Son yüzyılın başlarında bir kumandan Troya yakınlarında bir tepeden ufka bakıyordu. Düşündükleri henüz kazanılmamış büyük bir zaferin sonuçları değil, çok daha sonra yapacaklarıydı. Sarı saçları rüzgarda dalgalanırken keskin mavi gözleri Troya harabelerinden uğuldayan sesin kaynağını arıyordu. Troya Savaşı bozgunundan binlerce yıl sonra Anadolu halkları batıdan gelen gemileri ilk kez yenmişlerdi. Hektor ayağa kalkmıştı. Ama asıl önemli olan, bundan sonra olacaklardı.

DİPNOTLAR

1) Akurgal E.; Anadolu Uygarlıkları, Net Yayınları, 1987, s.104.
2) Ceram, C.W.; Tanrıların Vatanı Anadolu, Çeviren: E.N. Erendor, s.14.
3) Ertem H.; Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Florası, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997, s.172.
4) Bean E. G.; Eski Çağda Ege Bölgesi, Çeviren İ. Delemen., Arion Yayınevi, 1995, s.49-52,.
5) Tanilli S.; Yüzyılların Gerçeği Ve Mirası, İnsanlık Tarihine Giriş İlk Çağ, Say Yayınları,1988, s.464.
6) Alkan İ.; İsa Gerçekten Yaşamış mıydı?, Bilim ve Ütopya Dergisi, Ocak 1997, s.33.
7) Umar B.; Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi, İnkılap Kitabevi 1998, s.192.
8) Çamuroğlu R.; Tarih, Heterodoksi ve Babailer, Metis Yayınları, İkinci Basım, 1992, s.169.
9) Hançerlioğlu O.; Felsefe Ansiklopedisi, Cilt : 2, s.308.
10) Halikarnas Balıkçısı, Merhaba Anadolu, s.77.
11) Tuncer Ö.; İşte Anadolu, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1993, s.119